

ТЕМА № 3. ПРАВОВА КУЛЬТУРА ПРАВООХОРОНЦЯ

План:

1. Зміст правової культури та її роль у діяльності правоохоронця.
2. Компоненти правової культури: знання, переконання, поведінка.
3. Професійна деформація правосвідомості: причини, наслідки, профілактика.
4. Функціональні аспекти правової культури у правоохоронній діяльності.
5. Прояви правового нігілізму у професійному середовищі.
6. Механізми формування правової культури в системі освіти.
7. Відповідальність як елемент правової культури правоохоронця.
8. Взаємозв'язок правової та моральної свідомості.
9. Вплив правової культури на ефективність правоохоронної діяльності.

1. Зміст правової культури та її роль у діяльності правоохоронця

Правова культура представляє собою інтегративну якість особистості, що характеризується наявністю знань у галузі права, усвідомленням соціальної цінності права і забезпечує правомірність професійної поведінки. У контексті діяльності правоохоронця правова культура набуває особливого значення, оскільки безпосередньо впливає на якість виконання службових обов'язків та забезпечення захисту прав і свобод громадян.

Відповідно до ч.1 ст. 2 Закону України «Про державний захист працівників суду і правоохоронних органів» від 23.12.1993 № 3781-ХІІ, правоохоронні органи – це органи прокуратури, Національної поліції, служби безпеки, Військової служби правопорядку у Збройних Силах України, Національне антикорупційне бюро України, органи охорони державного кордону, органи доходів і зборів, органи і установи виконання покарань, слідчі ізолятори, органи державного фінансового контролю, рибоохорони, державної лісової охорони, інші органи, які здійснюють правозастосовні або правоохоронні функції. Працівники кожного з цих органів мають відповідати високим стандартам правової культури.

Правова культура правоохоронця характеризується наступними ознаками:

- *Професійна специфічність* – зумовленість особливостями правоохоронної діяльності;
- *Нормативність* – відповідність поведінки нормам права та професійної етики;
- *Систематизованість* – взаємопов'язаність елементів правової культури;
- *Динамічність* – здатність до розвитку й удосконалення;
- *Аксіологічність* – ціннісний характер правової культури.

У широкому розумінні правова культура правоохоронця включає не лише правові знання та навички, а й систему цінностей, переконань, традицій, що визначають ставлення до права та його реалізації. Це відображено в ст. 1

Закону України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, де зазначено, що поліція служить суспільству шляхом забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку. Подібні положення містяться і в інших законах, що регулюють діяльність правоохоронних органів.

Роль правової культури у діяльності правоохоронця виявляється у низці аспектів:

– *Забезпечення законності дій* правоохоронця, що дозволяє уникнути порушень прав громадян та службових зловживань. Це відображено в ст. 6 Закону України «Про Національну поліцію», яка встановлює принцип верховенства права.

– *Підвищення ефективності правозастосування*, оскільки високий рівень правової культури забезпечує правильне тлумачення та застосування правових норм.

– *Формування позитивного іміджу* правоохоронних органів. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності поліції.

– *Запобігання професійній деформації*, яка може призвести до порушень прав людини та законодавства.

– *Сприяння правовому вихованню громадян* через правильну й етичну поведінку самих правоохоронців.

За Європейським кодексом поліцейської етики, прийнятим Комітетом міністрів Ради Європи 19 вересня 2001 року (Рекомендація Rec(2001)10), персонал поліції повинен демонструвати «розсудливість, відкритість, зрілість, почуття справедливості, вміння спілкуватися, а також, де це необхідно, лідерські та управлінські навички. Крім того, вони повинні добре розуміти соціальні, культурні та громадські питання», що безпосередньо пов'язано з правовою культурою.

Дослідження правової культури має глибоке *історичне коріння*. Ще Н. Макіавеллі у трактаті «Державець» (1513 р.) звертав увагу на необхідність розуміння права особами, наділеними владними повноваженнями. Жан-Жак Руссо в праці «Про суспільний договір» (1762 р.) підкреслював важливість правового виховання для представників влади. В українській правовій традиції питання правової культури службовців розглядалися у працях Б. \ Кістяківського, М. Драгоманова та інших мислителів.

Сучасна концепція правової культури правоохоронця сформувалася під впливом міжнародних стандартів, зокрема Загальної декларації прав людини 1948 р., Кодексу поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку (ухвалений резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 34/169 від 17 грудня 1979 р.) та Основних принципів застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами з підтримання правопорядку (ухвалені Восьмим Конгресом ООН з попередження злочинності та поведіння з правопорушниками, 1990 р.).

2. Компоненти правової культури: знання, переконання, поведінка

Правова культура правоохоронця має складну структуру, що включає три основних взаємопов'язаних компоненти: когнітивний (знання), аксіологічний (переконання) та діяльнісний (поведінка). Кожен з цих компонентів має власне значення та зміст, але лише в сукупності вони формують цілісну правову культуру.

Когнітивний компонент правової культури правоохоронця включає системні знання норм права та механізмів їх застосування. Відповідно до ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію», для забезпечення належної професійної підготовки поліцейських встановлено систему первинної професійної підготовки, підготовки у закладах вищої освіти, післядипломної освіти та службової підготовки.

До правових знань, необхідних правоохоронцю, належать:

– *Знання конституційних норм* – Конституція України як основа правової системи (особливо ст. 3, 8, 19, 21-68, що гарантують права і свободи людини);

– *Знання галузевого законодавства* – кримінального, адміністративного, цивільного, трудового та інших галузей права;

– *Знання спеціального законодавства*, що регулює діяльність конкретного правоохоронного органу (наприклад, Закон України «Про Національну поліцію», «Про прокуратуру», «Про Службу безпеки України» тощо);

– *Знання підзаконних нормативно-правових актів* – постанов Кабінету Міністрів України, наказів профільних міністерств, інструкцій тощо;

– *Знання прецедентної практики* – рішень Верховного Суду, Конституційного Суду України, Європейського суду з прав людини;

– *Знання міжнародних правових стандартів* – міжнародних конвенцій, декларацій, рекомендацій тощо.

Важливість правових знань у структурі правової культури правоохоронця підтверджується вимогами, встановленими Законом України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, а також галузевими стандартами вищої освіти для спеціальності 262 «Правоохоронна діяльність».

Аксіологічний компонент правової культури правоохоронця охоплює систему ціннісних орієнтацій, правових ідеалів, переконань, принципів, що формують його внутрішнє ставлення до права та правових явищ. Цей компонент знаходить своє відображення в ст. 11 Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII, де зазначається, що поліцейський повинен дотримуватися норм професійної етики.

Ключові елементи аксіологічного компонента:

– *Усвідомлення цінності права* як регулятора суспільних відносин;

– *Переконаність у необхідності дотримання законності* у професійній діяльності;

– *Визнання пріоритетності прав людини* відповідно до принципу верховенства права;

- *Повага до правових цінностей* – справедливості, рівності, гуманізму;
- *Нетерпимість до правопорушень*, особливо з боку колег-правоохоронців;
- *Готовність захищати правові цінності*, навіть якщо це суперечить корпоративним інтересам.

У Правилах етичної поведінки поліцейських, затверджених наказом МВС України від 09.11.2016 № 1179, зазначено, що під час виконання службових обов'язків поліцейський повинен діяти на підставі, у межах повноважень та у спосіб, визначені Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, та патріотично ставитися до держави та її символів.

Діяльнісний компонент правової культури правоохоронця проявляється у правомірній поведінці, практичному застосуванні правових знань та реалізації правових переконань. Цей компонент регламентується ст. 2 Закону України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII, яка встановлює, що державний службовець повинен неупереджено виконувати законні накази (розпорядження) і доручення.

Основні елементи діяльнісного компонента:

- *Правомірна поведінка* – дотримання норм права у професійній діяльності та повсякденному житті;
- *Активна правова позиція* – готовність протидіяти правопорушенням;
- *Професійні навички* застосування норм права відповідно до ситуації;
- *Вміння приймати правові рішення* у межах компетенції;
- *Правове виховання* – здатність передавати правові знання та цінності іншим;
- *Постійне правове самовдосконалення* – оновлення правових знань, розвиток професійних навичок.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про запобігання корупції» від 14.10.2014 № 1700-VII, правоохоронці мають дотримуватися правил етичної поведінки, що є важливим проявом діяльнісного компонента правової культури.

Взаємозв'язок компонентів правової культури правоохоронця проявляється в тому, що правові знання формують основу для правових переконань, які, у свою чергу, визначають правову поведінку. Водночас, практичний досвід правозастосування (поведінка) впливає на поглиблення правових знань та корекцію переконань, що робить розвиток правової культури динамічним процесом.

Згідно з Європейським кодексом поліцейської етики (2001 р.), «поліцейське навчання повинно повністю ґрунтуватися на фундаментальних цінностях демократії, верховенства права та захисту прав людини» та «загальне поліцейське навчання повинно бути максимально відкритим для суспільства», що підкреслює важливість усіх компонентів правової культури.

3. Професійна деформація правосвідомості: причини, наслідки, профілактика

Професійна деформація правосвідомості правоохоронця представляє собою негативні зміни у системі правових знань, переконань та поведінки, що виникають під впливом специфічних умов правоохоронної діяльності та проявляються у спотвореному сприйнятті правової дійсності. Це явище безпосередньо впливає на правову культуру та може призводити до порушень прав громадян.

Професійна деформація правосвідомості правоохоронців має комплексний характер і обумовлена низкою взаємопов'язаних факторів:

1. Організаційно-управлінські фактори:

– *Надмірна бюрократизація* правоохоронної діяльності, що підтверджується дослідженнями Національного інституту стратегічних досліджень;

– *Формальні показники ефективності* (так звана «палочна система»), що може спонукати до порушень прав громадян заради статистики;

– *Недоліки кадрової політики* та недостатня психологічна підтримка персоналу, що підтверджується ст. 91 Закону України «Про Національну поліцію», яка регламентує соціальний захист поліцейських;

– *Недосконалість системи контролю* за діяльністю правоохоронних органів, незважаючи на наявність механізмів громадського контролю, передбачених розділом VIII Закону України «Про Національну поліцію».

2. Соціально-психологічні фактори:

– *Постійний контакт із правопорушниками*, що може формувати негативне сприйняття людей загалом;

– *Професійний стрес та емоційне вигорання*, що підтверджується дослідженнями у сфері юридичної психології;

– *Корпоративна солідарність*, яка в негативному прояві призводить до кругової поруки;

– *Владні повноваження*, що можуть спокушати до зловживань.

3. Правові фактори:

– *Правова невизначеність* окремих норм, що регулюють правоохоронну діяльність;

– *Протиріччя в законодавстві*, що ускладнюють правозастосування;

– *Наявність дискреційних повноважень*, які можуть використовуватися не за призначенням;

– *Недостатня регламентація процедур* прийняття рішень у складних ситуаціях.

4. Індивідуально-особистісні фактори:

– *Недостатній рівень професійної підготовки*, незважаючи на вимоги до освіти, встановлені ст. 49 Закону України «Про Національну поліцію»;

– *Особистісні риси характеру* (авторитарність, агресивність, цинізм);

– *Низький рівень загальної культури* та моральних переконань;

– *Кар'єризм* та прагнення до влади як самоцілі.

Професійна деформація правосвідомості правоохоронців має серйозні *негативні наслідки* як для самих правоохоронців, так і для суспільства в цілому:

1. Для правоохоронця:

– *Трансформація професійної мотивації* – зміщення акценту з суспільного обов'язку на корисливі інтереси;

– *Зниження професійної компетентності* – спрощене розуміння правових норм та процедур;

– *Емоційне вигорання* – втрата емпатії, цинізм, байдужість до проблем громадян;

– *Правовий нігілізм* – зневіра в ефективності правових механізмів;

– *Соціальна ізоляція* – відокремлення від «цивільного» суспільства.

2. Для правоохоронної системи:

– *Зниження ефективності* правоохоронної діяльності;

– *Поширення корупційних практик*, незважаючи на антикорупційні механізми, передбачені Законом України «Про запобігання корупції»;

– *Погіршення морально-психологічного клімату* в колективах;

– *Підрив репутації* правоохоронних органів, що впливає на довіру населення.

3. Для суспільства:

– *Порушення прав і свобод громадян*, що суперечить ст. 3 Конституції України;

– *Зниження рівня довіри до правоохоронних органів* – згідно з соціологічними дослідженнями, довіра до поліції в Україні становить близько 30-40%;

– *Формування правового нігілізму в суспільстві* – через негативний приклад самих правоохоронців;

– *Підвищення соціальної напруженості* – конфлікти між громадянами та правоохоронцями.

Протидія професійній деформації правосвідомості правоохоронців потребує комплексного підходу на різних рівнях:

1. Організаційно-управлінський рівень:

– *Удосконалення системи оцінювання* ефективності діяльності правоохоронців через відмову від формальних показників. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», рівень довіри населення є основним критерієм оцінки ефективності;

– *Впровадження ротації кадрів* на посадах з підвищеним корупційним ризиком, що передбачено Законом України «Про запобігання корупції»;

– *Покращення системи добору кадрів* з урахуванням морально-психологічних якостей кандидатів;

– *Забезпечення належних умов праці* та соціального захисту правоохоронців.

2. Освітньо-виховний рівень:

– *Вдосконалення системи професійної підготовки* з акцентом на деонтологічні аспекти. Наказом МВС України від 26.01.2016 № 50

затверджено Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України;

– *Проведення тренінгів з професійної етики та антикорупційної поведінки;*

– *Впровадження механізмів наставництва для передачі позитивного досвіду;*

– *Організація культурно-просвітницьких заходів, що сприяють розширенню світогляду правоохоронців.*

3. Психологічний рівень:

– *Психологічний супровід професійної діяльності правоохоронців;*

– *Профілактика професійного вигорання через психологічні тренінги та консультації;*

– *Формування психологічної стійкості до негативних факторів професійної діяльності;*

– *Регулярні психологічні обстеження для виявлення ознак професійної деформації на ранніх стадіях.*

4. Правовий рівень:

– *Удосконалення нормативно-правової бази діяльності правоохоронних органів;*

– *Усунення правових колізій та прогалін, що створюють умови для зловживань;*

– *Посилення механізмів контролю за дотриманням законності, що передбачено розділом VIII Закону України «Про Національну поліцію»;*

– *Підвищення прозорості правоохоронної діяльності через публічний доступ до інформації.*

5. Індивідуальний рівень:

– *Самоосвіта та професійне самовдосконалення правоохоронців;*

– *Розвиток навичок саморефлексії та критичного мислення;*

– *Формування стійкої професійної ідентичності, базованої на правових та етичних цінностях;*

– *Підтримка балансу між професійним та особистим життям для запобігання надмірної професійної ідентифікації.*

Європейський суд з прав людини у справі «Кадубець проти Словаччини» (2001 р.) наголосив на важливості належної підготовки правоохоронців для запобігання порушень прав людини, що підкреслює необхідність профілактики професійної деформації правосвідомості.

4. Функціональні аспекти правової культури у правоохоронній діяльності

Правова культура відіграє визначальну роль у здійсненні правоохоронної діяльності через реалізацію низки функцій, які забезпечують ефективне виконання правоохоронцями своїх професійних обов'язків. Функціональні аспекти правової культури розкривають її практичне значення та вплив на різні сфери правоохоронної діяльності.

Регулятивна функція правової культури забезпечує упорядкування професійної поведінки правоохоронця відповідно до правових норм та принципів.

Прояви регулятивної функції:

– *Стандартизація поведінки* правоохоронця в типових ситуаціях професійної діяльності, що відображено в ст. 18 Закону України «Про Національну поліцію», яка визначає основні обов'язки поліцейського;

– *Правомірне застосування дискреційних повноважень*, що передбачено ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію» щодо пропорційності заходів поліцейського примусу;

– *Вирішення конфліктів між правовими та моральними нормами*, що особливо актуально у нестандартних ситуаціях;

– *Самообмеження* правоохоронця в ситуаціях, коли закон допускає кілька варіантів дій.

Закон України «Про прокуратуру» від 14.10.2014 № 1697-VII у ст. 3 встановлює, що діяльність прокуратури ґрунтується на засадах верховенства права та визнання людини, її життя і здоров'я, честі і гідності, недоторканності і безпеки найвищою соціальною цінністю, що підкреслює значення регулятивної функції правової культури.

Пізнавальна функція правової культури забезпечує отримання, інтерпретацію та застосування правових знань у професійній діяльності правоохоронця.

Прояви пізнавальної функції:

– *Критичний аналіз правової інформації*, що необхідно для правильного тлумачення норм;

– *Актуалізація правових знань* відповідно до змін у законодавстві, що передбачено ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію» щодо системи професійного навчання;

– *Використання правових знань* для кваліфікації діянь та обрання правомірних засобів реагування;

– *Юридична оцінка фактичних обставин справи* на основі правових знань.

Наказ Офісу Генерального прокурора від 21.12.2019 № 99 «Про затвердження Порядку організації роботи з підвищення кваліфікації прокурорів» регламентує порядок підвищення кваліфікації прокурорів, що є важливим елементом реалізації пізнавальної функції правової культури.

Комунікативна функція правової культури забезпечує ефективну правову взаємодію правоохоронця з різними суб'єктами правовідносин.

Прояви комунікативної функції:

– *Правова комунікація з громадянами*, що регламентується Правилами етичної поведінки поліцейських;

– *Професійна взаємодія з колегами та представниками інших правоохоронних органів*, що передбачено ст. 5 Закону України «Про Національну поліцію» щодо взаємодії поліції з іншими органами;

– *Правова аргументація* при обґрунтуванні процесуальних рішень;

– *Правове інформування громадян* про їхні права та обов'язки, що є одним із завдань правоохоронних органів.

Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», діяльність поліції здійснюється в тісній співпраці та взаємодії з населенням, територіальними громадами та громадськими об'єднаннями на засадах партнерства, що підкреслює значення комунікативної функції правової культури.

Прогностична функція правової культури полягає у здатності правоохоронця передбачати правові наслідки своїх дій та рішень.

Прояви прогностичної функції:

– *Передбачення правових наслідків* прийнятих рішень для громадян та суспільства;

– *Оцінка ризиків* порушення прав людини при застосуванні заходів примусу, що передбачено ст. 29 Закону України «Про Національну поліцію»;

– *Планування правоохоронних дій* з урахуванням правових обмежень та можливих правових колізій;

– *Прогнозування розвитку правових ситуацій* на основі знання законодавства та судової практики.

Постанова Верховного Суду від 22.05.2019 у справі № 263/6991/17 наголошує на необхідності оцінки поліцейськими пропорційності застосування сили, що безпосередньо пов'язано з прогностичною функцією правової культури.

Оціночна функція правової культури забезпечує правильну юридичну оцінку подій, фактів, явищ і процесів, з якими стикається правоохоронець.

Прояви оціночної функції:

– *Правова кваліфікація діянь* відповідно до норм матеріального права;

– *Оцінка правомірності дій* інших суб'єктів правовідносин;

– *Визначення юридично значущих обставин* у конкретній ситуації;

– *Критичний аналіз власних дій* з точки зору їх відповідності правовим нормам та принципам.

Кодекс України про адміністративні правопорушення у ст. 245 вказує, що завданнями провадження є своєчасне, всебічне, повне і об'єктивне з'ясування обставин справи, що безпосередньо пов'язано з реалізацією оціночної функції правової культури.

Превентивна функція правової культури полягає у запобіганні правопорушенням як з боку самого правоохоронця, так і з боку інших осіб.

Прояви превентивної функції:

– *Самоконтроль правоохоронця* щодо дотримання норм права;

– *Профілактика правопорушень* серед населення через демонстрацію правомірної поведінки;

– *Запобігання конфліктам* на правовій основі;

– *Правове виховання громадян* у процесі правоохоронної діяльності.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію», одним із основних повноважень поліції є здійснення превентивної та профілактичної

діяльності, спрямованої на запобігання вчиненню правопорушень, що підкреслює значення превентивної функції правової культури.

Виховна функція правової культури проявляється у формуванні правової свідомості та правової поведінки як у самого правоохоронця, так і в осіб, з якими він взаємодіє.

Прояви виховної функції:

- *Формування поваги до права* через власний приклад правоохоронця;
- *Розвиток правової свідомості громадян* через роз'яснення правових норм;

- *Корекція деформацій правосвідомості* у правопорушників;

- *Підвищення рівня правової культури* суспільства в цілому.

Наказ МВС України від 09.11.2016 № 1179 «Про затвердження Правил етичної поведінки поліцейських» у п. 6 передбачає, що поліцейський повинен сприяти підвищенню авторитету поліції, що безпосередньо пов'язано з виховною функцією правової культури.

Інтегративна функція правової культури забезпечує об'єднання різних елементів правової системи в цілісний механізм правового регулювання.

Прояви інтегративної функції:

- *Узгодження правових норм* різних галузей права у правозастосовній діяльності;

- *Гармонізація професійних, правових та етичних вимог* у діяльності правоохоронця;

- *Забезпечення системності* правоохоронної діяльності;

- *Координація дій різних правоохоронних органів* на правовій основі.

Закон України «Про державну службу» від 10.12.2015 № 889-VIII у ст. 4 визначає принципи державної служби, що включають верховенство права, законність, професіоналізм, добросовісність та інші, реалізація яких потребує високого рівня правової культури.

Функціональні аспекти правової культури правоохоронця перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії, забезпечуючи комплексний вплив на професійну діяльність. Їх повноцінна реалізація можлива лише за умови високого рівня розвитку всіх компонентів правової культури – знань, переконань та поведінки.

5. Прояви правового нігілізму у професійному середовищі

Правовий нігілізм у професійному середовищі правоохоронців є деструктивним явищем, що характеризується зневажливим ставленням до права, заперечення його соціальної цінності та регулятивного потенціалу. Це явище становить серйозну загрозу для правової культури правоохоронців та ефективності правоохоронної системи в цілому.

У професійному середовищі правоохоронців правовий нігілізм проявляється у різноманітних формах:

1. Прямі порушення законності:

– *Свідоме порушення норм права* під час виконання службових обов'язків, що є порушенням присяги правоохоронця;

– *Перевищення службових повноважень*, відповідальність за яке передбачена ст. 365 Кримінального кодексу України;

– *Зловживання службовим становищем*, що карається згідно зі ст. 364 Кримінального кодексу України;

– *Корупційні правопорушення*, відповідальність за які встановлена Законом України «Про запобігання корупції».

2. *Формальне ставлення до права:*

– *«Показова» законність* – дотримання букви закону при порушенні його духу;

– *Підміна законності доцільністю* – виправдання порушень закону необхідністю досягнення певної мети;

– *Вибіркове застосування норм права* залежно від статусу особи чи інших неправових чинників;

– *Бюрократичний формалізм* – надмірна увага до процедурних аспектів при ігноруванні сутності правових відносин.

3. *Деформації професійної правосвідомості:*

– *«Професійний цинізм»* – скептичне ставлення до ефективності правових механізмів;

– *«Комплекс винятковості»* – переконання в особливому статусі правоохоронця, що ставить його «над законом»;

– *«Презумпція винуватості»* – упереджене ставлення до громадян як до потенційних правопорушників;

– *«Корпоративна солідарність»* – прикриття неправомірних дій колег, що суперечить ст. 3 Дисциплінарного статуту Національної поліції України.

4. *Інтелектуально-світоглядні деформації:*

– *Недостатнє розуміння правових принципів* при формальному знанні правових норм;

– *Правова демагогія* – маніпулювання правовими поняттями для виправдання неправомірних дій;

– *Підміна правових понять* неправовими (доцільність, необхідність, політична доцільність);

– *Спрощене розуміння правових механізмів* – нехтування складністю правового регулювання.

Правовий нігілізм серед правоохоронців має глибокі корені, що пов'язані з різними факторами:

1. *Соціокультурні фактори:*

– *Історичне спадщина* авторитарно-бюрократичного стилю правоохоронної діяльності;

– *Загальносуспільні прояви правового нігілізму*, що впливають і на правоохоронців;

– *Девальвація правових цінностей* у суспільній свідомості;

– *Кризові явища* в різних сферах суспільного життя.

2. *Інституційні фактори:*

- *Недоліки в системі відбору кадрів* для правоохоронних органів;
- *Неефективна система навчання та підвищення кваліфікації*, незважаючи на вимоги ст. 72 Закону України «Про Національну поліцію»;
- *Недоліки системи контролю* за діяльністю правоохоронців;
- *Проблеми у системі оцінювання ефективності* правоохоронної діяльності.

3. Нормативно-правові фактори:

- *Недосконалість законодавства*, що регулює правоохоронну діяльність;
- *Наявність правових колізій та прогалів*, що ускладнюють правозастосування;
- *Надмірна змінюваність законодавства*, що ускладнює його вивчення та застосування;
- *Невідповідність окремих норм реальним умовам* правоохоронної діяльності.

4. Індивідуально-психологічні фактори:

- *Професійне вигорання та деформація свідомості*;
- *Розчарування в ефективності правових механізмів* на основі негативного досвіду;
- *Особистісні ціннісні орієнтації*, що суперечать правовим цінностям;
- *Низький рівень професійної мотивації*, часто пов'язаний з недостатнім соціальним захистом.

Правовий нігілізм у професійному середовищі правоохоронців призводить до серйозних *негативних наслідків*:

1. Для системи правоохоронних органів: зниження ефективності правоохоронної діяльності; падіння рівня довіри суспільства до правоохоронних органів; деградація професійної етики та корпоративної культури; кадрові проблеми – відтік професійних кадрів та зниження якості нових кандидатів.

2. Для суспільства: порушення прав і свобод громадян правоохоронцями; підрив принципу верховенства права та законності; поширення правового нігілізму серед населення через негативний приклад правоохоронців; зростання соціальної напруженості та недовіри до державних інституцій в цілому.

3. Для самих правоохоронців: професійна деградація та втрата кваліфікації; соціальна ізоляція через суспільне несприйняття; юридична відповідальність за правопорушення; психологічні проблеми – внутрішні конфлікти, стрес, вигорання.

Подолання правового нігілізму в професійному середовищі правоохоронців потребує *комплексного підходу*:

1. Інституційний рівень: удосконалення системи відбору кадрів з урахуванням рівня правосвідомості та правової культури кандидатів; реформування системи професійної підготовки з посиленням деонтологічного компонента, відповідно до Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських; створення ефективної системи контролю за

діяльністю правоохоронців, що включає як відомчий, так і громадський контроль; удосконалення системи оцінювання ефективності діяльності правоохоронців з відмовою від формальних показників.

2. *Нормативно-правовий рівень*: систематизація та вдосконалення законодавства, що регулює правоохоронну діяльність; усунення правових колізій та прогалин, що створюють умови для правового нігілізму; розробка та впровадження етичних кодексів для різних правоохоронних органів; посилення юридичної відповідальності за порушення законності правоохоронцями.

3. *Освітньо-виховний рівень*: підвищення якості правової освіти в системі підготовки правоохоронців; проведення систематичних тренінгів з питань професійної етики та правової культури; формування позитивних традицій у професійному середовищі правоохоронців; впровадження програм правового виховання як для правоохоронців, так і для населення.

4. *Індивідуальний рівень*: розвиток правової свідомості та професійної рефлексії правоохоронців; формування позитивної професійної мотивації, заснованої на правових цінностях; подолання професійної деформації через психологічний супровід; самоосвіта та саморозвиток правоохоронців у правовій сфері.

Відповідно до Рекомендації CM/Rec(2001)10 Комітету Міністрів державам-учасницям Ради Європи «Про Європейський кодекс поліцейської етики», поліцейська організація повинна нести відповідальність перед законом, а не перед самою поліцією, що є важливим принципом у контексті подолання правового нігілізму.

6. Механізми формування правової культури в системі освіти

Формування правової культури правоохоронців відбувається протягом усього процесу професійної підготовки та подальшої службової діяльності. Система освіти відіграє ключову роль у цьому процесі, забезпечуючи цілеспрямований вплив на всі компоненти правової культури – знання, переконання та поведінку.

Формування правової культури правоохоронців регламентується низкою *нормативно-правових актів*:

– Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, який встановлює загальні засади підготовки фахівців, у тому числі правоохоронців;

– Закон України «Про Національну поліцію» від 02.07.2015 № 580-VIII, який у розділі VII регламентує питання професійного навчання поліцейських;

– *Постанова Кабінету Міністрів України* від 28.10.2015 № 877 «Про затвердження Положення про Національну поліцію», яка визначає порядок організації роботи поліції;

– *Наказ МВС України* від 26.01.2016 № 50 «Про затвердження Положення про організацію службової підготовки працівників Національної поліції України», який детально регламентує систему службової підготовки;

– *Наказ МВС України від 16.02.2016 № 105 «Про затвердження Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських, яких вперше прийнято на службу в поліції».*

Система освіти правоохоронців є багаторівневою та включає різні етапи:

1. Первинна професійна підготовка. Мета: формування базових знань та навичок, необхідних для виконання службових обов'язків; Зміст: вивчення законодавства, набуття практичних навичок застосування поліцейських заходів; Тривалість: відповідно до Положення про організацію первинної професійної підготовки поліцейських – від 2 до 4 місяців; Форми: лекції, семінари, практичні заняття, тренінги.

2. Вища освіта у закладах вищої освіти зі специфічними умовами навчання. Рівні: бакалавр, магістр, доктор філософії; Заклади: Національна академія внутрішніх справ, Харківський національний університет внутрішніх справ, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ та інші; Спеціальності: «Право», «Правоохоронна діяльність», «Кібербезпека» тощо; Особливості: поєднання теоретичної підготовки з практичними стажуваннями в підрозділах правоохоронних органів.

3. Післядипломна освіта. Види: спеціалізація, перепідготовка, підвищення кваліфікації, стажування; Мета: оновлення та поглиблення професійних знань, адаптація до змін у законодавстві; Періодичність: відповідно до ст. 75 Закону України «Про Національну поліцію» – не рідше одного разу на три роки; Форми: очна, заочна, дистанційна.

4. Службова підготовка. Види: функціональна, загальнопрофільна, тактична, вогнева, фізична; Мета: підтримання та вдосконалення професійних навичок; Періодичність: систематично, відповідно до затверджених планів; Оцінювання: проведення контрольних перевірок з виставленням оцінок.

Формування правової культури правоохоронців здійснюється через комплекс взаємопов'язаних методів:

1. Когнітивні методи (формування правових знань):

– *Лекції, семінари, дискусії* – для систематичного вивчення правових норм;

– *Кейс-стаді* – аналіз конкретних правових ситуацій з практики;

– *Метод проблемного навчання* – розв'язання складних правових задач;

– *Моделювання правових ситуацій* – відтворення типових ситуацій правозастосування.

2. Ціннісно-орієнтаційні методи (формування правових переконань):

– *Метод переконання* – аргументоване обґрунтування цінності права;

– *Метод прикладу* – демонстрація зразків правомірної поведінки;

– *Дискусійні методи* – обговорення складних морально-правових питань;

– *Аксіологічний аналіз* – виявлення ціннісного змісту правових норм.

3. Діяльнісно-практичні методи (формування правової поведінки):

– *Тренінги* – відпрацювання практичних навичок правозастосування;

– *Рольові ігри* – моделювання професійних ситуацій;

– *Практичні заняття* – застосування знань у типових ситуаціях;
– *Польові практики та стажування* – набуття досвіду в реальних умовах.

4. Інтерактивні методи:

– *Мозковий штурм* – колективне розв'язання правових проблем;
– *Дебати* – відстоювання правових позицій;
– *Метод проектів* – розробка пропозицій щодо вдосконалення правового регулювання;
– *Ділові ігри* – імітація професійної діяльності в правовій сфері.

У сучасній системі підготовки правоохоронців застосовуються *інноваційні підходи* до формування правової культури:

1. Компетентнісний підхід: Фокус на результатах навчання – конкретних знаннях, уміннях, навичках; Інтеграція теоретичної та практичної підготовки; Моделювання професійних ситуацій; Оцінювання рівня сформованості компетентностей.

2. Особистісно-орієнтований підхід: Врахування індивідуальних особливостей курсантів/слухачів; Диференціація навчальних завдань; Психологічний супровід навчання; Розвиток професійно значущих якостей особистості.

3. Інформаційно-технологічний підхід: Використання електронних навчальних ресурсів; Віртуальні тренажери та симулятори; Дистанційні технології навчання; Автоматизовані системи контролю знань.

4. Контекстний підхід: Навчання в контексті майбутньої професійної діяльності; Використання реальних професійних ситуацій; Залучення практиків до навчального процесу; Проблемне навчання на основі реальних кейсів.

Ефективність формування правової культури правоохоронців оцінюється за такими критеріями:

1. Когнітивний критерій: обсяг правових знань – повнота, глибина, систематичність; якість засвоєння норм права – розуміння, вміння інтерпретувати; здатність до правового аналізу ситуацій; вміння правильно кваліфікувати діяння.

2. Аксіологічний критерій: усвідомлення цінності права та правових інститутів; наявність правових ідеалів та переконань; ставлення до правових норм та інститутів; мотивація правомірної поведінки.

3. Поведінковий критерій: здатність приймати правомірні рішення в професійних ситуаціях; вміння діяти відповідно до правових норм; готовність відстоювати правові цінності; активність у правовій сфері.

4. Рефлексивний критерій: здатність до самооцінки правової поведінки; усвідомлення власного рівня правової культури; готовність до самовдосконалення у правовій сфері; критичне мислення щодо правових явищ.

Формування правової культури в системі освіти є безперервним процесом, що потребує систематичного вдосконалення відповідно до змін у правовій системі та нових викликів у правоохоронній діяльності. Цей процес

забезпечує підготовку правоохоронців, здатних ефективно виконувати свої професійні обов'язки на основі принципів верховенства права та поваги до прав людини.

7. Відповідальність як елемент правової культури правоохоронця

Відповідальність є ключовим елементом правової культури правоохоронця, що визначає його готовність виконувати професійні обов'язки відповідно до вимог законодавства та нести передбачені законом наслідки за свої дії чи бездіяльність. Відповідальність правоохоронця має комплексний характер і проявляється у різних формах.

Відповідальність правоохоронця – це усвідомлене ставлення до виконання службових обов'язків, готовність звітувати за свої дії та рішення, а також нести передбачені законом наслідки у разі їх невідповідності правовим нормам. У широкому розумінні відповідальність охоплює як юридичний аспект (зовнішній), так і морально-психологічний (внутрішній).

Ознаки відповідальності як елемента правової культури:

– *Нормативна визначеність* – закріплення обов'язків та відповідальності в правових актах;

– *Соціальна зумовленість* – відображення суспільних очікувань щодо правоохоронної діяльності;

– *Обов'язковість* – неможливість відмови від відповідальності;

– *Персоніфікованість* – персональний характер відповідальності;

– *Гарантованість* – забезпеченість відповідальності державним примусом.

Відповідальність правоохоронця проявляється у різних *видах*, кожен з яких має власні *підстави та механізми реалізації*:

1. Юридична відповідальність:

– *Кримінальна відповідальність* – настає за вчинення кримінальних правопорушень, передбачених Кримінальним кодексом України (зокрема, перевищення влади або службових повноважень (ст. 365), службова недбалість (ст. 367), прийняття пропозиції, обіцянки або одержання неправомірної вигоди службовою особою (ст. 368) тощо);

– *Адміністративна відповідальність* – настає за вчинення адміністративних правопорушень, передбачених Кодексом України про адміністративні правопорушення, зокрема за порушення правил адміністративного нагляду (ст. 187), незаконне розголошення відомостей (ст. 172-8), порушення вимог фінансового контролю (ст. 172-6) тощо;

– *Дисциплінарна відповідальність* – настає за порушення службової дисципліни відповідно до Закону України «Про Дисциплінарний статут Національної поліції України» від 15.03.2018 № 2337-VIII. Ст. 12 цього Закону встановлює такі види дисциплінарних стягнень: зауваження, догана, сувора догана, попередження про неповну службову відповідність, пониження у спеціальному званні на один ступінь, звільнення з посади, звільнення зі служби в поліції;

– *Цивільно-правова відповідальність* – настає у випадку заподіяння шкоди громадянам неправомірними діями правоохоронця. Відповідно до ст. 1176 Цивільного кодексу України, шкода, завдана фізичній особі незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю органу, що здійснює оперативно-розшукову діяльність, досудове розслідування, прокуратури або суду, відшкодовується державою в повному обсязі.

2. Моральна відповідальність:

– *Відповідальність перед суспільством* – усвідомлення правоохоронцем своєї ролі у забезпеченні правопорядку та дотриманні прав людини;

– *Відповідальність перед колективом* – відповідальність за підтримання честі мундира та професійної репутації правоохоронного органу;

– *Відповідальність перед собою* – внутрішня самооцінка відповідності власних дій професійним стандартам та особистим переконанням;

– *Відповідальність перед громадянами* – усвідомлення обов'язку захищати права та законні інтереси кожної людини.

3. Політична відповідальність:

– *Відповідальність за реалізацію державної політики у сфері правоохоронної діяльності;*

– *Відповідальність перед вищими органами державної влади за стан правопорядку;*

– *Підвітність громадянському суспільству* через механізми громадського контролю, передбачені розділом VIII Закону України «Про Національну поліцію».

4. Професійна відповідальність:

– *Відповідальність за якість виконання професійних обов'язків;*

– *Відповідальність за дотримання професійних стандартів та етичних норм;*

– *Відповідальність за підтримання належного рівня професійної компетентності.*

Форми реалізації відповідальності правоохоронця включають:

– *Звітування про результати діяльності* відповідно до ст. 86 Закону України «Про Національну поліцію»;

– *Відшкодування шкоди*, заподіяної неправомірними діями;

– *Притягнення до юридичної відповідальності* за порушення законодавства;

– *Громадський контроль* за діяльністю правоохоронних органів;

– *Службові розслідування* у випадку надходження скарг на дії правоохоронців.

Значення відповідальності у структурі правової культури правоохоронця полягає у наступному:

– *Забезпечення законності* правоохоронної діяльності;

– *Стимулювання належного виконання професійних обов'язків;*

– *Запобігання зловживанням владою та порушенням прав громадян;*

– *Підвищення довіри суспільства* до правоохоронних органів;

– *Формування професійної свідомості* правоохоронця.

Розвиток відповідальності як елемента правової культури потребує комплексного підходу:

- *Правове виховання та формування правових переконань;*
- *Удосконалення механізмів контролю за діяльністю правоохоронців;*
- *Підвищення прозорості правоохоронної діяльності;*
- *Розвиток професійної етики та корпоративної культури;*
- *Впровадження ефективних механізмів притягнення до відповідальності за порушення.*

Європейський суд з прав людини у справі «Гонгадзе проти України» (2005 р.) наголосив на важливості ефективного розслідування порушень прав людини, вчинених представниками держави, що підкреслює значення відповідальності у структурі правової культури правоохоронця.

8. Взаємозв'язок правової та моральної свідомості

Правова та моральна свідомість правоохоронця перебувають у тісному взаємозв'язку та взаємодії, формуючи єдиний комплекс ціннісно-нормативних регуляторів професійної поведінки. Цей взаємозв'язок має глибоке філософське, психологічне та практичне значення для правоохоронної діяльності.

Правова свідомість правоохоронця – це сукупність правових знань, оцінок, почуттів та установок щодо права та правової системи. *Моральна свідомість* – це система моральних знань, оцінок, почуттів та установок щодо добра і зла, справедливості, обов'язку, совісті.

Спільні риси правової та моральної свідомості:

- *Нормативний характер* – обидва види свідомості містять уявлення про належну поведінку;
- *Оціночна функція* – і правова, і моральна свідомість дають оцінку діям людини;
- *Регулятивний вплив* – обидва види свідомості впливають на поведінку та вибір;
- *Ціннісна основа* – базуються на певних ціннісних орієнтаціях;
- *Суспільна зумовленість* – формуються під впливом суспільних відносин.

Відмінності між правовою та моральною свідомістю:

- *Джерело формування* – правова свідомість формується на основі правових норм, моральна – на основі моральних принципів;
- *Ступінь формалізації* – правова свідомість більш формалізована, орієнтована на чіткі правила, моральна – на загальні принципи;
- *Механізми забезпечення* – правова свідомість підкріплюється державним примусом, моральна – суспільним осудом та внутрішніми санкціями (совістю);
- *Сфера регулювання* – правова свідомість охоплює юридично значущі відносини, моральна – ширше коло відносин, включаючи особисті та неформальні.

Форми взаємодії правової та моральної свідомості у діяльності правоохоронця:

1. *Взаємне доповнення: Моральна свідомість* заповнює прогалини у правовому регулюванні, особливо в ситуаціях, не передбачених законом; *Правова свідомість* надає формальну визначеність моральним нормам через їх закріплення у законодавстві; *Синтез права та моралі* забезпечує комплексний підхід до вирішення складних правоохоронних ситуацій.

2. *Взаємне підсилення: Моральна легітимація правових вимог* – сприйняття правових норм як морально обґрунтованих підвищує їх авторитет; *Правове закріплення моральних норм* надає їм додаткової обов'язковості; *Формування єдиної ціннісно-нормативної системи* регулювання професійної поведінки.

3. *Взаємний контроль: Моральна оцінка* правових норм та їх застосування; *Правова регламентація* меж морального втручання в приватне життя; *Запобігання крайнощам* як правового формалізму, так і морального суб'єктивізму.

4. *Потенційні протиріччя: Конфлікт між формальною законністю* та моральною справедливістю; *Протиріччя між службовим обов'язком* та моральними переконаннями; *Розбіжності між корпоративною етикою* та загальносупільною мораллю.

Приклади взаємодії правової та моральної свідомості у професійних ситуаціях:

– *Застосування дискреційних повноважень* – прийняття рішення в межах закону з урахуванням моральних аспектів ситуації;

– *Взаємодія з вразливими категоріями осіб* – додаткові моральні вимоги при застосуванні правових норм;

– *Оцінка співмірності засобів примусу* – правове обмеження підкріплюється моральною оцінкою;

– *Вирішення етичних дилем* – вибір найменш шкідливого варіанту в складних ситуаціях.

Принципи гармонізації правової та моральної свідомості у діяльності правоохоронця:

– *Пріоритет прав людини* як спільної цінності права та моралі;

– *Узгодження формальних вимог закону* з принципами справедливості;

– *Врахування конкретних обставин* при застосуванні загальних правил;

– *Дотримання професійної етики* як поєднання правових та моральних вимог;

– *Постійний професійний саморозвиток* у правовій та моральній сферах.

Європейський суд з прав людини у своїй практиці неодноразово наголошував на необхідності гармонійного поєднання правових та моральних аспектів у діяльності правоохоронних органів. Наприклад, у справі «Яллох проти Німеччини» (2006 р.) Суд підкреслив, що методи розслідування повинні відповідати не лише формальним правовим вимогам, але й моральним стандартам, що не допускають приниження людської гідності.

9. Вплив правової культури на ефективність правоохоронної діяльності

Правова культура правоохоронця є одним із ключових факторів, що визначає ефективність правоохоронної діяльності як на індивідуальному, так і на інституційному рівнях. Високий рівень правової культури забезпечує якісне виконання правоохоронних функцій та досягнення основних цілей правоохоронної системи.

Ефективність правоохоронної діяльності – це співвідношення між досягнутими результатами та поставленими цілями, з урахуванням витрачених ресурсів та соціальних наслідків. Відповідно до ст. 11 Закону України «Про Національну поліцію», рівень довіри населення до поліції є основним критерієм оцінки ефективності діяльності органів і підрозділів поліції.

Механізми впливу правової культури на ефективність правоохоронної діяльності:

1. Підвищення якості правозастосування: Правильне тлумачення та застосування правових норм завдяки глибокому розумінню їх змісту та призначення; Юридично грамотне оформлення процесуальних документів, що зменшує ризик їх скасування; Зниження кількості процесуальних помилок та порушень; Ефективне використання дискреційних повноважень в межах закону.

2. Покращення взаємодії з громадянами: Повага до прав і свобод людини як основа довірливих відносин; Правове інформування та консультування громадян, що сприяє правовому вихованню населення; Ефективна комунікація з різними категоріями громадян; Готовність до конструктивного діалогу та врахування суспільних інтересів.

3. Оптимізація внутрішньоорганізаційних процесів: Раціональний розподіл службових обов'язків відповідно до правових вимог; Зниження кількості внутрішніх конфліктів правового характеру; Підвищення якості управлінських рішень завдяки їх правовій обґрунтованості; Ефективне використання ресурсів правоохоронного органу відповідно до встановлених правових механізмів.

4. Запобігання професійним деформаціям: Протидія правовому нігілізму та корупційним ризикам; Збереження ціннісних орієнтацій правоохоронця в умовах негативних зовнішніх впливів; Запобігання емоційному вигоранню через усвідомлення соціальної цінності правоохоронної діяльності; Підтримання професійної мотивації на основі правових цінностей.

5. Підвищення авторитету правоохоронних органів: Формування позитивного іміджу правоохоронця як захисника закону; Розвиток культури правоохоронної діяльності як елемента загальної правової культури суспільства; Підвищення рівня довіри населення до правоохоронних органів; Зміцнення легітимності правоохоронної системи в очах громадськості.

Емпіричні показники впливу правової культури на ефективність правоохоронної діяльності:

- *Статистичні дані* щодо кількості скарг на дії правоохоронців та результатів їх розгляду;
- *Результати соціологічних досліджень* рівня довіри населення до правоохоронних органів;
- *Експертні оцінки* якості виконання правоохоронних функцій;
- *Судова практика* щодо оскарження дій правоохоронців;
- *Показники розкриття та розслідування правопорушень*, що відображають професійний рівень правоохоронців.

Шляхи підвищення рівня правової культури для забезпечення ефективності правоохоронної діяльності:

1. Удосконалення системи професійної підготовки: Оновлення змісту юридичної освіти з акцентом на практичних аспектах; Впровадження інноваційних методів навчання, що сприяють розвитку критичного юридичного мислення; Підвищення кваліфікації правоохоронців з урахуванням змін у законодавстві та практиці; Міжнародний обмін досвідом у сфері підготовки правоохоронців.

2. Розвиток правової свідомості та професійної етики: Формування системи професійних цінностей, базованих на повазі до прав людини; Впровадження етичних кодексів та механізмів їх дотримання; Розвиток професійної рефлексії та самовдосконалення; Подолання проявів правового нігілізму у професійному середовищі.

3. Інституційні зміни в правоохоронній системі: Реформування системи оцінювання ефективності діяльності правоохоронців; Впровадження механізмів прозорості та підзвітності; Удосконалення внутрішнього та зовнішнього контролю; Створення умов для професійного зростання на основі правових знань та компетенцій.

4. Інтеграція міжнародних стандартів: Імплементация положень міжнародних документів у сфері правоохоронної діяльності; Врахування практики Європейського суду з прав людини; Застосування рекомендацій міжнародних організацій щодо діяльності правоохоронних органів; Участь у міжнародних програмах підвищення якості правоохоронної діяльності.

Стратегія розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України до 2030 року наголошує на необхідності формування стабільного та високопрофесійного кадрового складу органів системи МВС, який здатний належно реагувати на виклики та загрози, що підкреслює важливість правової культури для ефективної правоохоронної діяльності.

Таким чином, правова культура правоохоронця є не просто теоретичною конструкцією, а практичним інструментом забезпечення ефективності правоохоронної діяльності, захисту прав і свобод громадян та підтримання правопорядку в суспільстві. Її розвиток повинен бути пріоритетним напрямом державної політики у сфері правоохоронної діяльності.